

Ineke van de Craats: Jelle de Vries z'n ONS

Jelle de Vries. Onze Nederlandse Spreektaal. Den Haag, SDU Uitgevers, 2001, ISBN 90 12 09038 5, 563 blz., f 69,90.

Toen ik in de eerste of tweede klas van de middelbare school zat, vroeg de leraar Nederlands me een keer het werkwoord *zich schamen* te vervoegen. Ik had gezegd of geschreven dat "iemand z'n eigen schaamde" en daar werd hij wit van rond de neus. Ik hoorde onmiddellijk mijn moeders stem die zei: "kind, ga jij je eigen schamen", en antwoordde dus keurig: "ik schaam me eigen, jij schaamt je eigen enz." Nu gebeurde het gelukkig in een zogenaamd Daltonuur en de schande van dat in een volle klas te zeggen, bleef me bespaard. Lange tijd heb ik niet meer op mijn eigen interne grammatica durven vertrouwen. Steeds was er de regelneef in mijn hoofd die me behoevede voor deze vreselijke fouten en ik doe het al tientallen jaren automatisch 'goed'.

En nu is er de ONS (de tegenhanger van de ANS), de geschreven grammatica van de gesproken taal van Jelle de Vries. Op pagina 136 las ik dat dergelijke vervoegingen van een wederkerend werkwoord een volkstalig karakter hebben en zelfs wordt als voorbeeld gegeven: *Ze moest d'r eigen schamen.* (Gelukkig!) Oorspronkelijk kende het Nederlands als wederkerende enkelvoudsvormen 'm, d'r en 'r. De standaardtaal heeft ze in de ban gedaan, maar in de volkstaal leven ze nog volop: *Hij staat 'm te scheren. Hij zit altijd met de fles naast 'm.*

Onze Nederlandse spreektaal van Jelle de Vries is een degelijk werk van een volhardend man die met grote overgave en plezier de laatste twaalf jaar van leven heeft gegeven aan het beschrijven van onze gesproken taal, 563 bladzijden lang en één kilo en 320 gram zwaar. Jelle de Vries is jarenlang op radio en televisie te horen geweest

met liedjes die hij zelf schreef en zong. Pas toen hij voor zijn programma's ook dialogen ging schrijven, raakte hij geboeid door het verschil tussen gesproken en geschreven taal. Zelf zegt hij daarover: "M'n oren gingen steeds wijder open voor de spreektaal en die noteerde ik zo zorgvuldig mogelijk in m'n draaiboeken." Het is echter geen werk van een amateur geworden, wel van een liefhebber. Met zijn MO-diploma Engels had Jelle de Vries de taalkundige achtergrond die hem in staat stelde op zijn eigen originele manier zijn scherpzinnige observaties te noteren. Hij heeft zijn boek helaas niet zelf in handen kunnen nemen. Een paar weken nadat hij de laatste kopij had ingeleverd, overleed hij.

Schrijftaal en spreektaal

Voor wie het nog niet weet: spreektaal is dé taal en de schrijftaal is een afgeleide daarvan die is uitgegroeid tot welhaast een andere taal. In onze prille jeugd ontwikkelt zich onze taal als een levend organisme met eigen regels. "Die taal onttrekt zich zo manifest aan onze bewust uitgeoefende invloed dat we er wijs aan doen gewoon maar te luisteren. Je moers taal leer je met je oren, niet uit een boekje." Eigenlijk worden we op de basisschool op het verkeerde been gezet omdat we daar gemakkelijk de indruk krijgen dat correct Nederlands gelijk staat met correct *geschreven* Nederlands, dat de regels van de grammatica eerbiedigt. Gelukkig trekt een normale standaardtaalspreker zich daar weinig van aan. De spreektaal is autonoom en heeft eigen regels zonder trouwens de grammaticale regels van het Nederlands te schenden. Bastardaantal is een ongelukkig uitgevallen kruising tussen spreektaal en schrijftaal. In bastardaantal zegt men niet *dat-ie z'n best doet*, maar *dat hij zijn best doet*.

De inhoud

De ONS bestaat uit de delen 'Uitspraak', 'Minigrammatica', 'Van lidwoord tot tussenwerpsel', 'Het werkwoord', 'Bouwstenen van de zin' en 'Zinnen en hun samenspel'. Het deel over uitspraak gaat in op de verschillen tussen wat je hoort en wat je schrijft. De minigrammatica geeft een inleiding in de bouw van woorden en woordgroepen en geeft de vijf basisstructuren

van de zin. In de volgende delen worden de onderdelen van de minigrammatica uitvoerig uitgewerkt. Te uitvoerig zelfs om ze gewoon als een boek achter elkaar te lezen, maar als je een goede dosering toepast, valt er veel te genieten in de hoofdstukken van alle zes delen. Van de eerste drie delen wil ik enkele voorbeelden bespreken omdat ik die delen het nuttigst vind voor docenten Nederlands (als tweede taal).

Uitspraak

Het deel met de titel 'Uitspraak' geeft een goed beeld van hoe het gesteld is met de uitspraak van het Nederlands zonder dat er fonetisch schrift aan te pas komt. De Vries geeft voorbeelden van klinkerslijtage (*manderijn*, *menister*), van klankverandering door assimilatie: *ach vader* klinkt als *ach-fader*, *toch zeg ik* klinkt als *toch-seg 'k*, en *langzaam* klinkt als *langzaam*. Wie nadrukkelijk de *z* aanhoudt in het laatste woord, stelt zich aan of spreekt bastaardtaal. Dat hoor je geregeld op de radio wanneer een nieuwslezer *vijftig* niet uitspreekt als *fiiftig*. Dat we tussenklanken meestal uitspreken waar ze niet staan geschreven, is algemeen bekend. In spreektaal is een sjwa (een stomme *e*) tussen *r/l* enerzijds en *f, s, k, m, n*, en *p* anderzijds regel, bijvoorbeeld: *erref* (erf), *twalef* (twaalf), *erreg* (erg), *arremste* (armste) en *dorrep* (dorp). Klankuitval van de *n* is normaal in: *volges* (volgens) en *jonges* (jongens). In de volgende zinnen is klankuitval en assimilatie toegepast: *Hoest met de jonges? Zep-t'r geen zin in. Wa'moek-t'r mee?*

Van lidwoord tot tussenwerpsel

Geordend naar woordsoort laat de auteur zien wat we als Nederlanders voor capriolen uithalen met onze taal. Hij is er zelf verbaasd van. Zo denk je misschien dat *een* alleen een telwoord of een lidwoord kan zijn, maar we kunnen ook een beklemtoond *eeetje* maken: *Huur d'r dan eenetje!* of het enkelvoudige lidwoord combineren met een meervoud in uitroepen als: *D'r waren toch 'n mensen op 't strand en Wat 'n mensen waren daar*. Zo'n zinnetje zullen we niet gauw opschrijven, maar het is ongetwijfeld Nederlands. Syntactici hebben zich zelfs al enige jaren beziggehouden met wat precies de representatie is van *'n mensen* en van het verwante *wat 'n mensen*. Die zijn dus

niet kopschuw van gesproken Nederlands.

In het hoofdstuk 'Van sommige tot ettelijke' maakt De Vries ons er op attent dat een onbepaald voornaamwoord als *sommige* ook kan verwijzen, bijvoorbeeld in *Sommigen vond ik heel boeiend*, maar dat de spreektaal prefereert: *D'r zijn erbij die vond ik heel boeiend*. In het hoofdstuk over betrekkelijke voornaamwoorden komt de auteur terug op de structuur van dergelijke constructies en de rol van *die*. In *D'r zijn erbij die ik heel boeiend vond* is die duidelijk een betrekkelijk voornaamwoord in een bijzin. Volgens De Vries kunnen we in de spreektaal de structuur van de bijzin veranderen in basisstructuur 1 of 2 (respectievelijk zonder of met inversie), terwijl de afhankelijkheid van de bijzin ten opzichte van het antecedent gehandhaafd blijft, bijvoorbeeld in het eerste zinnetje, *D'r zijn erbij die vond ik heel boeiend*, waarin inversie optreedt. De Vries gaat er echter aan voorbij dat deze spreektaalzin een heel andere intonatie heeft en naar mijn mening helemaal geen bijzin is. Het is een zin van het type: *Warme melk, dat lust ik niet* waarin een element voorop geplaatst wordt en min of meer los van de zin (gedisloceerd) komt te staan. *Dat* heeft in zulke zinnen de dubbele functie van wijzen en verwijzen en wordt door De Vries elders een steunpronomen genoemd. Maar ik ben het met hem eens dat dit vlekkeloze standaardtaal is.

Verrassingen

De Vries heeft een paar verrassingen voor de lezer in petto: een vierde lidwoord en zes woordgeslachten. Het vierde lidwoord dat zich in de spreektaal aan het ontwikkelen is, is *beide*. Het gebruik van *beide* zonder de wordt tegenwoordig steeds meer gebruikt als een neutrale bepaling van een substantief in tweevoud: *Beide teams delen de punten*. Dat is een interessante observatie maar het onderscheiden van zes woordgeslachten spreekt me meer aan omdat het verderstrekkende gevolgen heeft. Hoofdstuk 20 begint met te stellen dat in onze moderne standaardspreektaal voorwerpsnamen, stofnamen, begripsnamen en collectiva nooit vrouwelijk zijn. Dus niet: *Onze taal wat is ze mooi!* maar gewoon: *was is-tie mooi!* En ook: *ZEG MEIDEN, WIE Z'N BH IS DIT?* Een schrijftaalregel

wil ons met vrouwelijke voornaamwoorden laten verwijzen naar dit soort substantieven maar we moeten vaak in een woordenboek kijken om te weten wat het grammaticaal geslacht van een woord is. Omdat het grammaticaal geslacht in ons hedendaagse Nederlands op geen enkel ander punt meer een rol speelt (maar wel bijvoorbeeld in het Frans en Duits), maken we ons het geslacht niet voldoende eigen tijdens het taalverwervingsproces dat we als kind doormaken. Dat ligt anders wanneer we naar vrouwelijke wezens verwijzen. Dat kost ons geen moeite, maar wel als het om zogenaamd ongeslachtelijke woorden gaat, de-woorden en het-woorden die een zaak aanduiden. Schoolmeesters – in ieder geval de regelneven onder hen – dwingen ons een regel te handhaven die we niet meer voldoende beheersen omdat we het grammaticaal geslacht van zaaknamen niet of niet vlot weten. Dat leidt tot een ‘besmettelijke, ongeneeslijke geslachtsziekte’ die zich uit in zinnen als: *Het bestuur neemt haar taak serieus*. Als we wel met een vrouwelijk voornaamwoord naar een zaakwoord verwijzen, leidt dat eer tot onbegrip dan tot helderheid, zoals in het volgende voorbeeld. *Met de relatie tussen Loes en Theo gaat 't mis, denk ik. Ze heeft kennelijk haar beste tijd gehad*. Wie? Loes? In spreektaal zeg je gewoon: *Die heeft z'n beste tijd gehad* en dat is ondubbelzinnig. Op grond van hun verwijzingskenmerken stelt DeVries daarom een indeling in zes woordgeslachten voor:

1. mannelijke de-woorden en het-woorden die een mannelijk wezen aanduiden (*het katertje*)
2. vrouwelijke de-woorden en het-woorden die een vrouwelijk wezen aanduiden (*het teefje*)
3. gemeenslachtige de- en het-woorden die één wezen aanduiden dat zowel mannelijk als vrouwelijk kan zijn (*de dokter*)
4. ongeslachtelijke de- en het-woorden die een zaak aanduiden (*de taal*)
5. meervoudige woorden (*de jongens*)
6. collectiva (*het gezin, de groep*).

Wat heeft een leraar Nederlands d'r aan?

Voor veel docenten – de regelneven – is dit een boek dat gelezen MOET worden. Zij hebben er

geen idee van dat de spreektaal voldoet aan prachtige grammaticale regels en een ontwikkeling doormaakt die vroeg of laat doordringt tot de schrijftaal. De schrijftaal staat voor hen vaak op een voetstuk dat bestaat uit spelling, ontleding en soms zelfs uit fatsoen. Dat weet ik uit mijn ervaring met het initiëren van taalbeleid op scholen. Zulke docenten zien het ontwikkelen van gesproken Nederlands ook niet als hun taak. Ik vrees dat zij niet eens hoofdstuk 3 over ‘Roodlichtregels en ander ongerief’ kunnen doorkomen.

Voor andere docenten geeft dit boek inspiratie voor het onderdeel taalbeschouwing. Het geeft mooie voorbeelden om je leerlingen te laten zien wat registers zijn: wat kun je waar wel of niet zeggen. Waar in verschilt spreektaal van schrijftaal? Zit dat alleen in de uitspraak? De uitgebreide delen over woordsoorten en zinsbouw laten zien dat dat in ieder geval een misvatting is. Misschien overtuigt de indeling in zes woordgeslachten deze docenten wel zozeer dat ze op dit punt anders gaan optreden tegen (vermeende) fouten van hun leerlingen.

Wat heeft de NT2-docent d'r aan?

Voor de NT2-docent behoort het onderwijs in het verstaan van gesproken taal tot de kerntaken van zijn leeropdracht. Door hem (verwijzing naar gemeenslachtig substantief) zal de inhoud van het boek dus dagelijks in praktijk gebracht moeten worden. Voordat dat zover is, moet er nog wel iets veranderen in de NT2-praktijk. Het is overigens niet alleen een taak van NT2-docenten om daaraan te werken. Schrijvers van NT2-methoden, makers van (multi-mediaal) luistermateriaal, opleiders, nascholers, toetsenmakers, allen moeten zich bewust zijn van de discrepantie tussen geschreven en gesproken Nederlands en hun les- en toetsmateriaal daarop aanpassen. Het is vooral voor een volwassen NT2-leerder, die minder ontvankelijk is dan een kind voor kleine, onbeklemtoonde functionele elementen zoals zwakke pronomina (*z'n, ie, 'm*), een enorme opgave echte spreektaal met z'n vele reducties en assimilaties te verstaan. Lesmateriaal dat aandacht besteedt aan deze discrepantie en een geleidelijke opbouw tot stand brengt, is een eerste vereiste. Een op de juiste wijze geschoolde NT2-docent die bewust

en doelgericht de cursist leert omgaan met deze kloof, is even belangrijk als goed lesmateriaal. Het verstaan en verwerken van spreektaal is voor de cursist absoluut noodzakelijk om zelfstandig meer taal uit het omgevingsaanbod op te kunnen pikken en zelf zijn Nederlands verder te ontwikkelen, en uiteraard ook om zelf uiteindelijk een zo natuurlijk mogelijke uitspraak te bereiken.

Het boek van Jelle de Vries kan de aanzet zijn tot die gewenste verbetering. De hoofdstukken over uitspraak zouden verplichte stof in de NT2-opleidingen moeten worden. Daar kan een selectie uit andere hoofdstukken aan toegevoegd worden. De vijf basispatronen van de zin zouden daarbij moeten horen en ook het verwijzen naar substantieven.

ADRESSEN AUTEURS

Ineke van de Craats
Toegepaste Taalwetenschap KU Nijmegen
Postbus 9103
6500 HD Nijmegen

Henk van Faassen
Stichting Taalvorming en Taaldrukken
Lauriergracht 101 G
1016 RJ Amsterdam

Ad van der Logt
Groenoord 114
2401 AH Alphen aan den Rijn

Myra Nijhof
Marconistraat 18
2562 JD Den Haag